

ÚVOD

Európa pácha samovraždu. Alebo aspoň jej lídri sa rozhodli spáchať samovraždu. Otázkou je, či s tým súhlasia aj obyvatelia Európy.

Keď hovorím, že Európa sa práve zabíja, nemyslím tým, že smernice Európskej komisie sa stali príliš diktátorské, alebo že Európsky dohovor o ľudských právach nesplnil predstavy určitej časti spoločnosti. Mám na mysli to, že európska civilizácia práve pácha samovraždu – a že ani Británia, ani iná západoeurópska krajina sa tomuto osudu nevyhnú, pretože trpia rovnakými symptómami a neduhmi. Výsledkom bude, že sa väčšina našich súčasníkov dožije toho, že už Európa nebude Európou a jej národy stratia jediné miesto na zemi, ktoré mohli nazývať svojím domovom.

Mohlo by sa namietat', že vyhlásenia o konci Európy sú súčasťou našej histórie a že Európa by nebola Európou bez pravidelných predpovedí o svojom konci. Niektoré z nich však boli načasované lepšie ako iné. Stefan Zweig vo svojej knihe *Die Welt von Gestern (Svet včerajška)*, prvý raz publikovanej v roku 1942, napísal o časoch pred vypuknutím druhej svetovej vojny: „Cítil som, že Európa – náš posvätný domov, kolíska a Partenón západnej civilizácie – si v tomto stave vyšinitia vydala vlastný ortieľ smrti.“

Zweigovi dávalo určitú nádej to, že odnože európskej kultúry našiel aj v krajinách Južnej Ameriky, kam sa uchýlil pred nacizmom. V Argentíne a Brazílii videl, že kultúra sa môže preniesť z jednej krajiny do druhej, takže aj keď zahynie pôvodný strom, kultúra môže nanovo „zakvitnúť a dať nové plody“. Zweig sa mohol utešovať, že aj keby sa Európa úplne zničila, „dielo predchádzajúcich generácií sa nikdy celkom nestratí“.¹

Dnes, po katastrofe, ktorú Zweig predvídal, je európska civilizácia definitívne stratená. Súčasní Európania netúžia veľmi po potomstve, nechcú za seba bojovať a hájiť sa v sporoch. Zdá sa, že politici sú presvedčení, že nezáleží na tom, či svet príde o národy a kultúru Európy. Akoby sa niektorí rozhodli rozpustiť ľud a zvoliť si iný, ako to v roku 1953 napísal Bertolt Brecht vo svojej básni *Riešenie*. Príkladom môže byť bývalý švédsky premiér Fredrik Reinfeldt, ktorý povedal, že také krajiny, ako je tá jeho, dali svetu len „barbarstvo“, kým všetko dobré prichádza zvonku.

Súčasná kríza Európy nemá len jedinú príčinu. Veď civilizáciu založenú na židovsko-kresťanskej kultúre, kultúre starých Grékov a Rimanov a na výdobytkoch osvietenstva nie je ľahké len tak vymazať. Dva súčasne prebiehajúce javy jej však zasadili konečný úder, z ktorého sa už asi nedokáže spamätať.

Prvým je masový prílev prisťahovalcov do Európy. V západoeurópskych krajinách sa tento proces začal po 2. svetovej vojne, keď sa tak riešil nedostatok pracovnej sily. Európa sa veľmi rýchlo stala závislou na migrácii a prílev ľudí už nedokázala zastaviť – aj keby chcela. Výsledkom bolo, že z Európy – domova európskych národov – sa postupne stával domov pre celý svet. Etnické zloženie západnej Európy sa výrazne zmenilo. Miesta obývané pakistanskými imigrantmi pripomínajú Pakistan vo všetkom, okrem svojej polohy. Noví prisťahovalci a ich deti sa tam stravujú ako vo svojej pôvodnej vlasti, hovoria jazykom svojej pôvodnej vlasti a vyznávajú náboženstvo svojej pôvodnej vlasti. Ulice chladných a daždivých severoeurópskych miest sú zaplnené ľuďmi v odevoch vhodných skôr pre oblasti úpäť hôr v Pakistane alebo piesočné búrky v arabských krajinách. „Impérium vracia úder,“ hovoria niektorí pozorovatelia so sotva skrývaným úškrnom. Ale kým európske impériá boli zvrhnuté, tieto nové kolónie sa celkom zjavne chystajú existovať naveky.

Európania neustále predstierajú, že spolužitie bude fungovať. Napríklad tvrdia, že takáto imigrácia je normálna, alebo že ak nedošlo k integrácii v prvej generácii prisťahovalcov, môže k nej dôjsť u ich detí, vnúčať alebo v ďalšej generácii. Alebo že vôbec nezáleží na tom, či sú ľudia integrovaní alebo nie. A pritom odmietajú oveľa väčšiu pravdepodobnosť, že to jednoducho ne-

bude fungovať. Výsledkom takýchto postojov je zhoršenie migračnej krízy v posledných rokoch.

To ma privádza k druhému súčasne prebiehajúcemu javu. Ani masový prílev miliónov ľudí do Európy by nebol pre kontinent takou vážnou hrozbou, keby v rovnakom čase Európa neprestala veriť svojim presvedčeniam, tradíciám a legitimitu. Došlo k tomu z viacerých príčin. Jednou z nich je, že Západoeurópania stratili to, čo španielsky filozof Miguel de Unamuno nazval „tragickým pocitom života“. Zabudli, čo sa Zweig a jeho generácia za cenu toľkého utrpenia naučili – že všetko, čo miluješ, dokonca aj tie najväčšie a najvyspelejšie civilizácie môžu zničiť ľudia, ktorí ich nie sú hodní. Aby sme sa nestali obeťou tohto tragického pocitu života, môžeme ho buď ignorovať, alebo ho potlačiť vierou v nezadržateľný ľudský pokrok. Práve tento prístup je v súčasnosti asi najpopulárnejší.

Popri tom nás neustále trápia hrozné pochybnosti. Súčasnú Európu, viac ako ktorýkoľvek iný kontinent alebo kultúru, zafažuje pocit viny za svoju minulosť. Okrem tejto otvorenej nedôvery k sebe samej trpí Európa aj existenciálnou únavou a pocitom, že jej príbeh sa už skončil a musí uvoľniť cestu novému príbehu. Podľa niektorých predstáv by práve masová imigrácia – výmena veľkej časti európskej populácie inými ľuďmi – mala byť začiatkom nového príbehu. Akoby bola táto zmena rovnako dobrá ako každá iná. Existenciálna civilizačná únava netrápi len modernú Európu. Ak je však spoločnosť bez energie práve v čase, keď sa dala do pohybu masa ľudí inej kultúry, nevyhnutne to musí viesť k obrovským, epochálnym zmenám.

Keby sa dalo o týchto záležitostiach diskutovať, možno by sa našlo nejaké riešenie. Ale aj v čase vrcholiacej migračnej krízy v roku 2015 sa potláčali všetky kritické debaty na túto tému. V septembri toho roku sa napríklad nemecká kancelárka Merkel pýtala šéfa Facebooku Marka Zuckerberga, ako zabrániť európskym občanom zverejňovať na Facebooku negatívne názory na jej migračnú politiku. „Pracujete na tom?“ pýtala sa ho. Ubezpečil ju, že áno.² Pritom kritika, výmena myšlienok a diskusia by sa nemali obmedzovať. Pri spätnom pohľade je až zarážajúce, ako sa potláčala diskusia o migrácii dokonca aj vtedy, keď sme svoj domov otvorili svetu.

Ľudia z Janova a Florencie sa pred tisíc rokmi navzájom líšili. Teraz sa však rozdiely medzi nimi stratili a je z nich jeden národ – Taliani. Zdá sa, že mnohí politici a aktivisti sú presvedčení, že v budúcich rokoch sa ľudia z Eritrey

a Afganistanu premiešajú s Európanmi rovnako, ako sa to stalo s Janovčanmi a Florentánmi. Farba pleti ľudí z Eritrey a Afganistanu môže byť iná, ich etnický pôvod môže byť exotický, ale Európa zostane Európou. Rôzne etniká sa budú vzájomne miešať, ale duch Voltaira a svätého Pavla, Danteho, Goetheho a Bacha bude zachovaný.

Na tejto predstave, rovnako ako aj na iných falošných predstavách, je niečo príťažlivé. Charakter Európy sa neustále vyvíja a – ako to dokazujú obchodné mestá, ako sú napríklad Benátky – jeho súčasťou je aj mimoriadna vnímavosť na cudzie myšlienky a vplyvy. Už od čias starých Grékov a Rimanov vysielali európske národy svoje lode do sveta, aby ho preskúmali a priniesli späť správy o svojich objavoch. Túto zvedavosť opätovoľ zvyšok sveta len veľmi zriedkavo, ak vôbec. Lode však napriek tomu odchádzali a vracali sa so skúsenosťami a objavmi, ktoré sa stali súčasťou európskej kultúry. Vnímavosť Európy bola obrovská, nebola však bezbrehá.

Antropológovia sa neustále zaoberajú otázkou, kde ležia hranice kultúrneho prispôsobenia sa – a nevedia ju vyriešiť. Nejaké hranice však predsa len existujú. Napríklad, aj keď sa naša kultúra časom menila, Európa nikdy nebola islamským kontinentom. Starogrécki filozofi chápali rozpor medzi zmenou a tradíciou a azda najlepšie ho vyjadrili v parodoxe Théseovej lode. Podľa Plutarcha zachránili Aténčania loď, v ktorej sa plavil Théseus tak, že vymenili spráchnivené časti za nové. Bola však loď aj naďalej Théseova? Aj keď už na nej nebolo nič z materiálu pôvodného plavidla?

Vieme, že dnešní Gréci nie sú tým istým národom ako starí Gréci. Vieme, že Angličania ani Francúzi nie sú dnes takí, akí boli ich predkovia pred tisíc rokmi. A predsa v nich zreteľne rozpoznáme Grékov, Angličanov a Francúzov a vo všetkých spoznáваме Európanov. V ich osobnostiach vidíme stopy kultúrneho dedičstva – kladné či záporné tradície, zvyky a správanie. Pripúšťame, že veľké presuny Normanov, Frankov a Galov priniesli so sebou veľké zmeny. A z histórie vieme, že niektoré zmeny ovplyvňujú kultúru z dlhodobého hľadiska len nepatrne, kým iné ju môžu nenávratne zmeniť. Problém nie je v tom, ako sme schopní prijímať zmeny, ale v tom, že ak sú zmeny buď príliš rýchle, alebo príliš veľké, stáva sa z nás niekto iný – a možno ten, ktorým sme vôbec nechceli byť.

Súčasne nám vôbec nie je jasné, ako by mala fungovať integrácia. Všeobecne sa dá súhlasiť, že jednotliviec pri určitej otvorenosti môže prijať inú kultúru, nech je farba jeho kože akákoľvek. Vieme však aj to, že my Európania máme určité hranice a nemôžeme sa stať hocikým, kým len chceme. Nemôžu sa z nás stať napríklad Indovia alebo Číňania. Napriek tomu sa od nás očakáva, že budeme veriť tomu, že z každého, kto sa presťahuje do Európy, sa môže stať Európan. Ak byť Európanom nie je otázkou rasy – a dúfame, že nie –, potom je jasné, že ide o otázku hodnôt. Preto je také dôležité vedieť, aké sú naše európske hodnoty. A to je ďalšia oblasť, v ktorej máme úplný zmätok.

Napríklad – sme kresťania? Od roku 2000 sa táto otázka stala kľúčovým bodom v spore o znenie novej ústavy Európskej únie (EÚ), keďže sa tam vôbec nespomína kresťanské dedičstvo kontinentu. Pápež Ján Pavol II. a jeho nástupca sa snažili napraviť toto opomenutie. V roku 2003 Ján Pavol II. apeloval: „Zatiaľ čo plne rešpektujem sekulárny charakter inštitúcií, chcel by som ešte raz vyzvať tých, ktorí pripravujú návrh budúcej európskej ústavy, aby tam zahrnuli odkaz na náboženské a predovšetkým kresťanské dedičstvo Európy.“³ Diskusia nielen rozdelila Európu geograficky a politicky, ale zvýraznila aj ambície určitých kruhov v západnej Európe. Tu totiž došlo nielen k ústupu náboženstiev, ale ich aj nahradila túžba dokázať, že v 21. storočí má Európa sebestačnú štruktúru práv, zákonov a inštitúcií, ktoré môžu existovať aj bez svojho pôvodného zdroja. Ako Kantova holubica sme zvedaví, či by sme nedokázali lietať rýchlejšie vo vzduchoprázdne, aby sme sa nemuseli zaoberať vetrom, ktorý nás nadnáša. Od úspechu tohto sna závisí veľa. Náboženstvo sme nahradili pompéznym jazykom o „ľudských právach“ (prítom aj ich koncept má pôvod v kresťanstve). Nechali sme však nevyriešenú otázku, či tieto nadobudnuté práva sú stále závislé od presvedčenia, ktoré sme už opustili, alebo či môžu existovať samostatne. Toto je príliš dôležitá otázka na to, aby ostala nevyriešená v čase, keď sa od obrovskej novej populácie očakáva, že sa začlení do našej kultúry.

V tom istom čase sa nástojčivo vynorila rovnako dôležitá otázka o postavení a zmysle národného štátu. Od Westfálskeho mieru v roku 1648 až do konca 20. storočia sa v Európe považoval národný štát nielen za najlepšieho garanta ústavného poriadku a liberálnych práv, ale aj za hlavného

garanta mieru. Aj táto istota sa však stratila. Napríklad nemecký kancelár Kohl tvrdil v roku 1996, že „národný štát (...) nedokáže vyriešiť veľké problémy 21. storočia“. Kohl trval na tom, že rozpustenie európskych národných štátov a ich spojenie do jednej veľkej politickej únie je natoľko dôležité, že je to prakticky „otázkou zachovania mieru v 21. storočí“.⁴ Mnohí s ním nesúhlasili a o dvadsať rokov neskôr ukázala polovica britského obyvateľstva pri volebných urnách, že ju Kohlove argumenty nepresvedčili. Znova však zdôrazňujem – nech máme akýkoľvek názor na túto otázku, je príliš dôležitá na to, aby v časoch obrovských populačných zmien ostala bez odpovede.

Takíto neistí doma sme urobili viaceré pokusy rozšíriť naše hodnoty za hranice. Nech však naše vlády a armády zasiahli v mene „ľudských práv“ kdekôľvek, situáciu len zhoršili a skončilo sa to zle – napríklad v Iraku v roku 2003 alebo v Líbyi v roku 2011. Keď sa začala občianska vojna v Sýrii, ľudia sa obracali na západné krajiny, aby zakročili v mene ľudských práv, ktoré boli nepochybne ohrozené. Ale či sme týmto právam doma verili alebo nie, už sme stratili vieru, že ich dokážeme presadiť v zahraničí. A tak sa zdá, že sme prišli aj o to, čo sme nazvali svojou „poslednou utópiou“ – o prvý univerzálny systém práv človeka, nezávislý na vôli bohov alebo tyranov.⁵ Ak je to skutočne tak, potom my Európania ostávame v 21. storočí bez akejkoľvek jednotiacej myšlienky, ktorá by nám pomohla usporiadať súčasnosť alebo nás pripravila na budúcnosť.

Strata všetkých jednotiacich príbehov o našej minulosti alebo predstáv o tom, čo robiť s našou prítomnosťou alebo budúcnosťou, by bola za každých okolností veľkým problémom. V časoch obrovskej spoločenskej zmeny a pohybu sú však jej dôsledky fatálne. Svet prichádza do Európy práve v čase, keď Európa stratila predstavu o tom, čím vlastne je. Príchod miliónoch ľudí z iných kultúr by silná a sebavedomá spoločnosť mohla zvládnuť, nezvládne to však previnilá, vyčerpaná a vymierajúca spoločnosť. A politickí lídri stále vyzývajú, že treba zosilniť úsilie o začlenenie miliónoch nových prisťahovalcov.

Ale aj toto úsilie zlyhá. Aby sa podarilo integrovať takéto množstvo rôznorodých ľudí, musela by sa vymyslieť čo najširšia a všeobecne prijateľná definícia inklúzie. Ak sa Európa má stať domovom pre celý svet, musí hľadať takú rozsiahlu definíciu seba samej, ktorá zahrnie celý svet. To znamená,

že naše hodnoty sa stanú takými bezbrehými a plytkými, až celkom stratia svoj význam. V minulosti bola európska identita spojená so špecifickými – a pritom filozoficky a historicky hlbokými – základmi (právny poriadok a etika vychádzajúce z histórie a filozofie kontinentu). Dnešná európska etika a naše presvedčenia – vlastne samotná európska identita a ideológia – sa týkajú „rešpektu“, „tolerancie“ a (najväčšieho popretia samej seba) „diverzity“. Také plytké sebadefinície nám môžu vystačiť na pár ďalších rokov, nedokážu však v ľuďoch prebudiť hlbšiu lojalitu, ktorú spoločnosť potrebuje, ak má prežiť dlhšie.

To je len jeden z dôvodov, prečo je pravdepodobné, že naša európska kultúra, ktorá pretrvala po stáročia a priniesla ľudstvu také veľké výdobytky, asi neprežije. Aj nedávne voľby v Rakúsku a vzostup strany Alternatíva pre Nemecko (AfD – Alternative für Deutschland) dokazujú, že obavy verejnosti o osud európskej kultúry silnejú, jej obhajoba sa však aj naďalej považuje za neprijateľnú. Stefan Zweig mal pravdu, keď si uvedomil tento nesúlad a rozpoznal rozsudok smrti, ktorý nad sebou vyniesla kolíska a Partenón západnej civilizácie. Len v načasovaní sa pomýlil. Bude trvať ešte niekoľko desaťročí, kým vykonáme tento rozsudok sami nad sebou. Nateraz sme sa rozhodli, že namiesto toho, aby sme ostali domovom pre európske národy, staneme sa „utópiou“ v pôvodnom zmysle tohto gréckeho slova – teda miestom, ktoré neexistuje. Táto kniha je opisom tohto procesu.

* * *

Počas prípravy a písania tejto knihy som prešiel celú Európu. Aj keď mám tento kontinent už roky celkom dobre precestovaný, tentoraz som sa dostal na miesta, ktoré by som inak nenavštívil. V priebehu niekoľkých rokov som prešiel juhovýchodné grécke ostrovy a najjužnejšie mestá Talianska, stred severného Švédska a nespočetné predmestia vo Francúzsku, Holandsku, Nemecku a inde. Mal som možnosť rozprávať sa s mnohými obyčajnými ľuďmi, ale aj s politikmi a zákonodarcami z celého politického spektra, so strážcami hraníc a zástupcami bezpečnostných agentúr, pracovníkmi mimovládnych organizácií a mnohými ďalšími na „frontových líniiach“. Pri mojom prieskume boli často najpoučnejšie rozhovory s novými európskymi

pristáhovalcami – s ľuďmi, ktorí niekedy prišli doslova včera. V záchytných táboroch na ostrovoch v južnej Európe a na miestach, kde sa usadili, alebo sa zdržiavali pred svojou cestou na sever, mal každý za sebou svoj príbeh a mnohí z nich aj svoju tragédiu. Všetci považovali Európu za miesto, kde môžu najlepšie prežiť svoj život.

Tí, čo chceli hovoriť a podeliť sa o svoje zážitky, sa prihlásili sami. Niekedy, keď sme sa večer zdržali dlhšie, mohli sme vidieť, ako z tábora odchádzajú, alebo sa doň vracajú ľudia, ktorí – mierne povedané – nevyzerali, že prišli na náš kontinent so šlachetnými úmyslami či plní vďaky. Mnohí ďalší však boli mimoriadne priateľskí a vďační za možnosť vyrozprávať mi svoje zážitky a skúsenosti. Nech mám na situáciu, ktorá ich sem priviedla, akýkoľvek názor a nech je akákoľvek odpoveď nášho kontinentu, naše rozhovory som vždy ukončil jedinými slovami, ktoré som mohol povedať úprimne a bez zábran: „Veľa šťastia.“